

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Марія Кашуба

«ФІЛОСОФІЯ – ЦЕ КВІТКА, ЯКА РОЗЦВІТАЄ НА ТЛІ ЕПОХИ»¹

(Розмова з Павлом Бартусяком, Володимиром Олінкевичем і
Олесєю Смолінською)

Від філології до філософії

Володимир Олінкевич: Маріє Васи́лівно, розкажіть, будь ласка, коли у Вас проявилися здібності до мов?

Марія Кашуба²: Думано, що в мене гуманітарний склад розуму. Вчилася добре, була старанною, але не розуміла глибоко математику, фізику, проте любила хімію. Я

© М.. Кашуба, 2017

¹ Студентське товариство усної історії філософії при кафедрі історії філософії Київського національного університету нині вивчає історію досліджень спадщини Києво-Могилянської академії XVII-XVIII ст. На наше прохання колеги зі Львова записали інтерв'ю з професором Марією Кашубою, однією з перших дослідниць могилянських рукописів. За домовленістю з Редколегією *Sententiae*, ми плануємо продовжити цикл інтерв'ю з українськими фахівцями, що особисто брали участь у дослідженнях могилянської спадщини. – *Ксенія Зборовська, координатор СТУІФ.*

² Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка. Закінчила факультет іноземних мов Львівського університету (1964). У 1964-67 – лаборант і викладач латинської мови Львівського університету, 1967-70 – аспірант, 1970-73 – молодший науковий співробітник Інституту філософії НАН України. З 1973 – старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, завідувач відділення філософії культури Інституту суспільних наук Академії наук УРСР (з 1993 переіменовано на Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). З 1996 – професор кафедри філософії Львівського університету. У 1997–2000 рр. – завідувач кафедри теорії та історії культури. У 1971 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Філософський курс Георгія Кониського». У 1990 р. захистила докторську дисертацію на тему «Етика в Києво-Могилянській академії». З вересня 2003 року очолює кафедру гуманітарних дисциплін ЛНМА ім. М. Лисенка. Працює в академії з 1996 року. М. Кашуба – відомий фахівець з історії української філософії й духовної культури, перекладачка, авторка монографій «Георгій Кониський». М., 1979; «Георгій Кониський: світогляд і віхи життя». К., 1999; «Гавриіл Костельник: філософські погляди», Львів, Дрогобич, 2002; відповідальний редактор праць: «З історії боротьби проти унії (XVII–XVIII ст.)» (К., 1976), «Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII–XVIII ст.» (К., 1978), «Філософія Відродження на Україні» (К., 1990), «Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст.» (Львів, 1998). Переклала всі курси етики професорів Києво-Могилянської академії: «Памятники этической мысли на Украине XVII–XVIII вв.» (К., 1987), повний філософський курс Г. Кониського («Георгій Кониський. Філософські твори: У 2 т.» (К., 1990), у співавторстві з В. Шевчуком – повне зібрання творів Г. Сковороди

ж навчалася у восьмій школі³, де практикували викладання багатьох предметів німецькою мовою, були гарні вчителі, малі групи. У нас німецьку викладала Алла Володимирівна Дубініна, вона навіть зовні нагадувала німкеню, тому, мабуть, і склалося з мовами. Вступаючи в університет, я заговорила з викладачем (тоді ж не було жодних тестів, ми усно спілкувалися) і «без усяких» склала на п'ятірку: 8-ма школа – це була фірма, вона й донині у Львові тримає марку.

В.О.⁴: Як сталося, що ви пішли саме в цю школу? Ким були батьки? Чи намагалися вони вплинути на вибір?

М. К.: А потрапила в цю школу, тому що мешкала поряд від 1954 року. Батько загинув у 1947 році, а мати не допомагала зробити вибір.

О. С.: Чому й за яких обставин Ви обрали спеціальність «Класична філологія»?

М. К.: Історія того, як я натрапила на класичну філологію – парадоксальна. Знаєте, це доля. Я хотіла вивчати в університеті фізику чи хімію, але мала астигматизм, з яким заборонялося поступати на деякі спеціальності. Тому вимушено треба було вступати на гуманітаристику. З тих наук я вибрала факультет іноземних мов, німецьку філологію. У перший рік не вступила, хоч і здала мову на «5», диктант – на «4». Бо не мала стажу, тоді запровадили вимогу, за якою на гуманітарні факультети можна було потрапити тільки з двома роками стажу, з виробництва. Другого року (коли вже був рік стажу; працювала секретарем директора у СШ № 62) знову вступала, склала все на «5» і знову не пройшла.

Третій рік, вже збагачена досвідом, подивилася, що є ще класична філологія. Що ж це таке? Мене вразили відомості про спеціальність: та ж німецька мова плюс класична філологія. Подумала, що вчитися п'ять років, а спеціальностей дві, та й вирішила: піду туди. Вступила! Склала все на відмінно, окрім диктанту, його, як завжди, на «4» (одну помилку зробила), приходжу – мене в списках немає, натомість я в списку на «Німецьку філологію». Я до декана: «Чому»? Він: «Ви маєте вже два роки стажу. Ми практикували і знаємо, що ті, хто попрацював, на класиці вчитися не можуть: в них вже пам'ять не та, а там треба 3 іноземні мови». Я ж йому так сміливо кажу: «Знаєте, я два роки вступала на німецьку. Мене не приймали. Тепер я на класику хотіла, але мене прийняли на німецьку, тож я вступатиму доти, доки не вступлю». Декан: «То ми взагалі Вас відрахуємо». «Добре, – відповіла я. – Все одно буду вступати, доки не буду зарахована туди, куди хочу». Тоді він пом'якшав і вимовив: «Пишіть заяву, щоби Вас перевели». Я й написала.

П. Б.: Ви вивчали німецьку, старогрецьку й латину, так?

М. К.: Так, ми вивчали постійно три мови. Перед нами був курс (там навчався Володимир Литвинов), то вони ще й англійську вчили, але побачивши, що це дуже важко, нам вже її не давали. Це тепер «класики» вчать англійську, а не німецьку. Нас брали з німецькою мовою, це – друга мова нашого фаху. В мене в дипломі написано: «Філолог-класик, учитель німецької мови». Німецьку філологію ми вивчали на досить високому рівні: слухали курси з історії німецької літератури, порівняльної гер-

---

українською мовою. Твори Г. Сковороди у 2-х т. (Київ, 1994, Київ, 2005, 2-ге вид.), опублікувала філософські праці Г. Сковороди «Пізнай в собі людину» (Львів, 1995), «Києво-печерський патерик» (Львів, 2001, у співав.). Також є авторкою понад 230 статей і рецензій. – *Прим. ред.*

³ Львівська спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів № 8 з поглибленим вивченням німецької мови. – *Прим. ред.*

⁴ Надалі вживаються такі скорочення: М. К. – Марія Кашуба, В. О. – Володимир Олінкевич, П. Б. – Павло Бартусяк, О. С. – Олеся Смолінська. – *Прим. ред.*

маністики – нам давали повну підготовку для німецької філології. Один із наших випускників пішов викладати німецьку в школі, хоча переважно нас направляли в педагогічні чи медичні інститути. У медичні – викладати латину майбутнім лікарям, а в педагогічні – античну літературу й латинську мову філологам. Грецьку мало хто залишався викладати, бо на цей предмет виділяли мало годин, тому скерування головню стосувалися латини. Я, наприклад, за союзним розподілом, могла поїхати в Бельці (Молдова), там було два місця. На цьому дуже наполягав завідувач кафедри, але декан вирішив залишити мене на факультеті (1964 р.). Місця викладача не було, тому спочатку працювала лаборантом на кафедрі іноземних мов. А потім таки з'явилося навантаження (чверть ставки) за сумісництвом, викладала латину в медінституті, заміняла одного викладача, який вибув на увесь рік через туберкульоз. Моїми студентами були майбутні лікарі, фармацевти, їх навчала латини, медичної термінології. У 1965-67 рр. у Львівському університеті на кафедрі класичної філології викладала ту ж латину на вечірньому в істориків, згодом у юристів.

П. Б.: Яким було фінансове становище молодого науковця?

М. К.: Зарплатня лаборанта дуже маленька – 70 рублів, але згодом мене перевели на посаду старшого лаборанта, тому в аспірантуру вже йшла із 91 рублем, «на руки» це було десь 75. У Києві на ці гроші можна було прожити: масло коштувало 2 рублі 70 копійок, м'ясо – десь так само, картопля – 9 копійок, хліб – 14, метро – 5. Це смішні суми, але вони давали можливість цілком нормально жити. Вартість мешкання в гуртожитку складала 5 рублів, їх вираховували зі стипендії, умови – нормальні (2-3-місні кімнати). Дешево коштували книжки, папір, тобто все співмірно. Накопити, звісно, було неможливо, тому, коли знадобилися гроші на захист, я взялася за переклад з латини курсів Теофана Прокоповича, заробила 300 рублів, їх вистачило на всі видатки. У ті часи ми отримували гонорари за статті, в аспірантурі були заплановані 2 поїздки в бібліотеки Москви або на конференції. Пам'ятаю: їздила в бібліотеки імені Леніна, Салтикова-Щедріна. Коштом Інституту філософії літала на конференції в Тбілісі, Вільнюс. Так надавалася можливість працювати й показувати себе, я тоді об'їздила мало не пів-Союзу.

В. О.: І ще, скажіть, будь ласка, як тоді навчали класичних мов? Якою була методика?

М. К.: У Львівському університеті тричі на тиждень були латинська, німецька, грецька. Ми читали твори класичних авторів в оригіналі, вивчали напам'ять 50 рядків «Іліади». Тепер згадаю тільки 3 (*усміхається*). Також вивчали твори римських авторів. Горация пам'ятаю (*читає*)! Ми читали в оригіналі, виписували слова, запам'ятовували їх. Основне навчання полягало в читанні й перекладі, усних розповідей не практикували. Та по-справжньому я навчилася мови тільки тоді, коли сіла сам на сам з рукописом у бібліотеці. Взяла два рукописи (почерк одного був крупнішим, іншого – дрібнішим), поклала словник і почала перекладати, власне, спочатку розшифровувати, а потім – перекладати.

О. С.: Чи була якась особиста зацікавленість філософією в ті роки, коли Ви вивчали класичну філологію?

М. К.: Яка могла бути зацікавленість? Ви ж знаєте, тоді була винятково марксистсько-ленінська філософія. Викладання за тих часів не могло викликати інтерес у студентів. Але Андрій Іванович Пашук на третьому курсі читав історію античної філософії (спекурс), то ми трішки почули справжньої філософії. Ніколи не думала, що мене доля занесе в її царину, бо було цікаво вивчати латину. Мала ще одну можливість: пропонували стати секретарем комітету комсомолу, адже я активно займа-

лася громадською роботою, а після п'ятого курсу – пропонували посаду другого секретаря Ленінського райкому комсомолу. Ледве від цього відмовилася. «Я – латиніст, закінчила класичну філологію, держава на мене витратила кошти». – «Ти ж можеш заочно закінчити юридичний чи історичний факультет». – «Кажу ж: не хочу, я люблю класичну філологію й усе». Не те, щоб я її аж так сильно любила, щоби бути класичним філологом, правду кажучи. Пригадую свої курсові, ітеративні дієслова у творах Плавта, вишукування в текстах якоїсь «йоти субскрипту», форм дієслова – це не моє. Філософія сподобалася більше.

П. Б.: Чи були ви членом КППС? І чи можлива була кар'єра без цього?

М. К.: У КППС вступила вже після 5 курсу. Це дало мені можливість згодом потрапити в аспірантуру, яку дуже пильно «курувало» ЦК. У партії кар'єри не зробила, сприймала своє членство як вимушену формальність.

П. Б.: Як саме сталося, що Ви перейшли від філології до філософії?

М. К.: У червні 1967 року у Львівському університеті відбувалася історико-філософська конференція, властиво, таки філософська. На нашу кафедру прийшли представники Інституту філософії АН УРСР у пошуках хлопця, який би поїхав до Києва розбирати латиномовні рукописи. Я вже мала тоді три роки стажу роботи. Хлопець, а це був Ігор Захара, на той час одружився, у сім'ї народилася дитина, тому вибір припав на мене. Вони почали крутити носами (Володимир Євдокименко, хтось там іще з Інституту філософії): «Дівка... Ми хочемо хлопця. Вона буде заглядати за хлопцями, щоб заміж вийти. Нам такого не треба». Але Юрій Федорович Мушак, він тоді був уже доцентом, мене дуже підтримав, сказав: «Беріть, то така дівка, яка будь-якого хлопця за пояс заткне».

Влітку, за їхньою порадою, взяла у профкомі путівку до спортивного табору Київського університету, поїхала туди відпочивати, щоб у якийсь із днів мати змогу приїхати звігти для знайомства з Павлом Васильовичем Копніним, директором Інституту. Пам'ятаю, що в лісі не було змоги відповідно вдягнутись, але взяла якісь мешти на каблуках, прийшла на місце зустрічі. Євдокименко зустрів мене у вестибюлі, заходимо до Копніна: «Здравствуйте, Павел Васильевич, посмотрите, мы подбираем аспирантку, она знает латинский язык». Я теж російською: «Здравствуйте». А Павло Васильович каже: «А Вы знаете украинский язык?» Я: «Конечно знаю, это мой родной язык». – «Не чувствуется. Нам очень важно, чтоб Вы переводили с латыни и писали только по-украински, я Вас прошу». Це я запам'ятала на все життя. Бо тоді увесь Інститут філософії говорив і писав тільки російською.

Якось в Інституті відбулася розмова, де згадували Асмуса, нарікали, що в Радянському Союзі дуже мало людей, які знають класичні мови, тоді й вирішили, що потрібно піднімати досковородинську спадщину. Натрапили на Києво-Могилянську академію, а там всі рукописи латиною, отже, треба латиніста. «Вот Вы будете это делать?» – Я кажу: «Ну, спробую». Так я й потрапила в аспірантуру. Мої друзі вступні іспити були дещо відмінними від перших. Я ж філософії не знала, тому одразу попередила: у разі, якщо в мене буде конкурент, а ще й випускник філософського факультету Київського університету, то навіть не ганьбитимусь, адже мене запрошували не як філософа, а як латиніста. Тоді від мене приховали, що конкурент таки є. Я прийшла на іспит, підготувалася, ще спитала у хлопця, який сидів поряд, про «Философские тетради Ленина», він мені підказав пару фраз. Словом, усі відповідали російською, я – українською, потім Євдокименко сказав: «Никто не понимал, что ты там говорила, но ты строчила, как из пулемёта». Так я потрапила в аспірантуру, відкрився журнал «Філософська думка»,

де в 1969 році я почала публікувати по-українськи частини своїх перекладів. Ось так мови (латинська та українська) привели мене до філософії.

В. О.: Скількох перекладачів залучили до проекту?

М. К.: Перший проект був – філософський курс Прокоповича. До роботи залучали сторонніх, переважно священиків (навіть з Литви), а також випускників Львівського університету, що працювали у різних ВИШах України⁵.

О. С.: Чи була можливість залишитися в Києві, отримати житло?

М. К.: Була можливість. Два роки готувала ювілейне видання Сковороди (після захисту). Була нагода отримати житло. Але я відмовилася, перевелася до Львова.

П. Б.: Ініціатива Копніна щодо дослідження спадщини Могилянської філософії фінансувалася належними чином? Чи все обмежилось тільки залученням аспірантів?

М. К.: Фінансування було. На ці кошти перекладали філософський курс Прокоповича. Над цим працювали М. Рогович і В. Нічик. Аспіранти також залучались (вони отримували стипендію).

В. О.: Чи можна говорити про порівнянні (і здійснювані державним коштом) філософські програми в незалежній Україні?

М. К.: У той час (80-ті рр.) була розгорнута програма видання серії «Пам'ятки філософської думки українського народу». У незалежній Україні про неї мови немає.

О. С.: На вашу думку, це пов'язано з чим?

М. К.: З дуже вузьким світоглядом тих, хто приймає рішення.

Наукове й життєве

В. О.: Завжди цікаво знати не лише про науку, а й про особисті обставини. Яка атмосфера панувала в Інституті філософії, коли Ви туди потрапили?

М. К.: Як в Інституті, так і у відділі від початку був дуже сприятливий мікроклімат. Попервах дивувалися, ледь пальцями на мене не показували, мовляв: «О, вона знає латину!» Це була дивовижа, адже всі говорили російською, аж тут прибула я, зі Львова, розмовляю українською, а ще латиною. Пригадую, як Сергій Борисович Кримський питає: «Тебя как зовут». – «Мария Васильевна». – «Что? Будешь Маричка».

Вже казала, що в Інституті панувала дуже демократична атмосфера, все засновувалося на приятельських стосунках, а не на рангах. Не було пихи, зарозумілості. Цей тон, звичайно, задавали перші особи: спочатку – Павло Васильович Копнін. Він міг на вечір принести дві картоплини, ножі та організувати змагання, хто швидше почистить картоплину. Приносив із дому обмотки (у солдатів під час війни не було чобіт, а були обмотки в черевики), і от хто намотає обмотку так, щоб вона не сповзала з ноги, той переміг. Коли Володимир Іларіонович Шинкарук став директором, також стосунки в Інституті були дуже прості. Мене це дивувало, бо у Львові я звикла до такого, знаєте, «чинопочитання»: у нас як професор – то вже треба відповідну відетань тримати, а тут не було такого. Натомість були нормальні стосунки, могли й пожартувати, і всі сприймали жарти нормально, ніхто не ображався. Тоді в Інституті виходили дуже цікаві стінгазети: могли намалювати Дишлевого як конюха; Мазепу, Володимира Івановича, заввідділу, якимось зобразили у вигляді балерини в пачці. Це Попович з Табачковським, покійним вже, могли таке втнути. Бувало, що мене, аспі-

---

⁵ Про це докладніше див.: Симчич, М. (2013). Перекладачі-першопрохідці: Києво-Могилянські філософські курси в перекладах 1960-70-х років. *Sententiae*, 27(2), 146-162. doi: <http://dx.doi.org/10.22240/sent27.02.146> Прим. ред.

рантку, ставили вести партійні збори, де були присутні академіки, професори. І конференції дуже зближували: ми один одного чули, підтримували, читали й допомагали в міру можливостей. Старші нас заохочували, бо читали наші статті, поправляли й підтримували, вчили працювати, формулювати свої думки. Тоді всім хотілося трудитися, байдкувати не було часу.

О. С.: Тобто Львів і Київ, все ж, різнилися ще тоді? Конкурували?

М. К.: Я пробула в Інституті філософії п'ять років: спочатку – як аспірантка стажування, а потім – як працівник. Відразу хотіла виїхати до Львова, але мене відраджували: «Ты ненормальная! Все стремятся в столицу, а ты – в какую-то дыру!» – «Приїдьте до Львова, – відповідала я, – і подивіться». Коли приїхали, подивилися, Львів був сприйнятий як місто: «Как мы тебя понимаем». Та й у гуртожитку питання «ты откуда?» і відповідь «я со Львова» неодмінно продовжувалися ще двома репліками: «а, бандеровка небось», а я кажу: «так, звичайно, зараз буду від тебе шматки відрізати і смажити» (*сміється*). Куди б не йшла – казала «перепрошую». У мене навіть прізвисько в гуртожитку було «Пані-перепрошую».

А щодо конкуренції... У Львові її не було: Олексюк був доктором тому, що писав про Тудора, А. Брагінець написав перші «Нариси історії філософії», коли був ще дуже молодим, тільки виходив на докторську... Тож не було аж такої конкуренції. У Києві, вже потім, Валерія Михайлівна Нічик сказала: «Ваша книжка краща» (у 1990 р. одночасно вийшли колективні монографії: «Філософія відродження на Україні» [відп. ред. М. В. Кашуба] та «Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні» [В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій]). Це мені було, як бальзам на душу, бо вона взагалі ревниво до мене ставилася. Напевно зараз це називається добросовісною конкуренцією.

О. С.: Окрім ревнивого ставлення жіноцтва, Ви відчували особливу увагу до себе саме як до жінки-філософа?

М. К.: Навіть те «ревниве» ставлення було конкурентним, гідним. Оцінювали не статтю, а працю. А я ж від ранку до вечора працювала в бібліотеці, ходила туди щодня, бо рукописи забороняли виносити. Текст уже писала в гуртожитку. Було таке, що сидиш цілу ніч і нічого не напишеш.

Звичайно, що на мене в гуртожитку дивилися, як на диво дивне: адже жінка й Інститут філософії – це сприймалося як якась чудасія. Але я не дуже цим переймалась. У гуртожитку, що на Ежена Потье, був конгломерат: різні національності, багато казахів, багато студентів зі Східної України, Закарпаття. Всі інститути разом жили. Я з філософії була одна, в середовищі аспіранток-хіміків. Кожна бігла свою роботу робити. Ми жили на 2 поверсі, хлопці – на 3, 4, 5 поверхах. 1 поверх був мішаний.

В. О.: А як особисте життя, запрошення на побачення?

М. К.: Звичайно, ходила. Хлопці в гості заходили, бо я завжди варила щось смачне.

П. Б.: Тепер до науки. Цікаво, як Ви вибирали твори для перекладу. Вам хтось доручав перекласти той чи інший рукопис?

М. К.: То був геть інший процес. Як я вибирала? Фотокопії філософського курсу Теофана Прокоповича тоді вже були роздані священикам, які знали латинську мову, кожен перекладав по-своєму. Філософська термінологія специфічна, тому ті шматки треба було ще зводити до купи, але це було пізніше, коли готували до видання. Я ж мала неоране поле. Мені дали цілковиту свободу, сказавши йти у відділ рукописів, а там, мовляв, що знайдеш, що собі вибереш, те й перекладатимеш. От, я пішла, взяла купу тих рукописів. На що було дивитись? На почерк!

О. С.: Ви вибирали рукописи для перекладу за почерком?

М. К.: Так, вибирала читабельний, бо це рукопис, та ще й скоропис: не просто написано, а багато слів зображено стенографічно, а зверху – лігатура, тому треба було здогадатися: «м», «н», «номен» і так далі. Якщо хвостик зверху закручений, значить, то «пре», тобто латину треба було знати досконало та ще й розшифровувати. Так я вибрала Георгія Кониського, почала про нього трішки читати, знайшла два записи: один – неповний, без метафізики, писаний дуже дрібним, як макове зерно, але чітким гарним почерком; а другий писаний так, як писав Ігор Степанович Захара, пам'ятаєте? Готичним, але це були більші букви. Я брала ті два рукописи й заглядала туди-сюди, якщо не розбирала щось в одному. Так, найбільш вагомими причинами мого вибору Кониського були відомість цієї постаті, але передовсім – отой читабельний студентський запис.

В. О.: Як тривала робота над першим перекладом?

М. К.: Першого грудня 1967 року я поселилася в гуртожитку і почала працювати. Перші дні було дуже суцужно, бо я одну сторінку читала чотири години, не все читалося.

Але я вийшла-таки на захист вчасно. Першою зробила дисертацію, бо сиділа день у день, приходила у відділ рукописів, як на роботу: о дев'ятій відкривається – я вже під дверима, о шостій зачинається – я виходжу разом із працівниками. Це тривало десять місяців. Жодної іншої літератури я вже читати не могла, хоч і пробувала після шостої йти до читального залу, брала якісь книги, та не могла: голова не сприймала, очі не бачили, втома переважувала. Зате я навчилася дуже добре читати по-латині. Може, я й недосконало передавала філософську термінологію, але таки переклала цей курс за десять місяців.

Доводилося слухати, коли приходила у свій відділ: «Що ти так сидиш в бібліотеці? Тобі треба якість життя». На що відповідала: «Відчепіться від мене, спочатку я повинна перекласти». У грудні 71-ого я розіслала автореферат. Термін до захисту був три роки, мені його спочатку скоротили на 3 місяці, бо вже склала один іспит, але потім повернули трирічний через те, що наближався ювілей Сковороди, твори якого хотіли видати, а мене планували залишити в Інституті.

П. Б.: Ви вийшли на захист тоді, коли вже закінчилася хрущовська «відлига», а з нею – і хвиля українського відродження 60-х років. Ваша тема була українською. Яка ситуація склалася в той час? Чи не було проблем із захистом?

М. К.: Копніна в 1968 році забрали до Москви, де його просто з'їли (помер молодим): бувало так, що два-три дні поспіль обговорювали його монографію, пришивали йому різні *-ізми*, врешті зупинилися на «червоному позитивізмі». За тих умов треба було переживувати марксизм-ленінізм, ні праворуч, ні ліворуч відступати не дозволялося. Здавалося, що все це давно всім набридло... Але хто тоді очолював філософський інститут... Знаєте, як підбиралися кадри? «Преданий партії» – підходить, фаховість була на останньому місці, і от такі люди, які нічого не розуміли, вершили долі.

Пам'ятаю останній новий рік з Павлом Васильовичем в Інституті. Він був дуже доступним для людей, простим, жартував, виголосив такий тост: «Я поднімаю тост за то, что мы встречаем Новый, 1968, год и Павел Васильевич Копнин, который в народе Паша (його так лагідно називали в Інституті), произведён в академики». Саме він, росіянин-сибіряк, фронтовик, започаткував дослідження «Історії української філософії», вивчення досковородинського періоду, про який зовсім нічого не було відомо, заснував відділ «Історія філософії на Україні».

Потім Інститут очолив Шинкарук, який теж усіляко підтримував ці дослідження. Коли почалися гоніння (Василь Лісовий, Вікторія Цимбал, Євген Пронюк були пе-

реслідувані як націоналісти, бо вони читали Чижевського та іншу заборонену літературу), він продовжував захищати наші дослідження.

Згадані переслідування відбувалися в мене на очах, 1971–72 роки. Я саме виходила на захист: Лісовий захистився раніше, його потім заарештували, у липні 1972, він відсидів, а коли повернувся, докторської вже не захищав.

По Інституту прокотилися масштабні репресії, всі дістали догани, бо кимось із наших був написаний лист про те, що не виконуються закони, що українська мова в Україні знехтувана. Не знаю чому, але мене не посвячували в ці події, якимось стороною обійшли всі допити, може, тому, що я якраз займалася справами захисту, оформленням документів після захисту... 12 березня 1971 року я захистила кандидатську дисертацію «Філософський курс Георгія Кониського».

Вже після тих репресій наш відділ очолювала Валерія Михайлівна Нічик, яка теж мала догану, а Євдокименко створив новий відділ пролетарського інтернаціоналізму, в який йому підсадили кількох затятих борців з націоналізмом.

В. О.: А що можна сказати про боротьбу з націоналізмом? Особливо ідейну – в Інституті?

М. К.: Гонінь не відчувала. Писала і розмовляла українською, як і весь наш відділ.

О. С.: Як потрапили назад до Львова? Як працювалось у Львівському Інституті суспільних наук? Чи була реальна співпраця з Інститутом філософії?

М. К.: Переїхала до Львова в лютому 1973 р. за сімейними обставинами. Тут відчувала більший простір для самореалізації. Я відразу очолила групу латиністів у Інституті суспільних наук, які займалися дослідженням спадщини Києво-Могилянської академії. Стала старшим науковим співробітником, згодом провідним. Ми постійно контактували з Інститутом філософії, нас об'єднували спільні конференції.

О. С.: Ви досить детально розповіли про етап кандидатської дисертації. А як було із докторською?

М. К.: Я, звичайно, і почала її трохи запізно, бо народився син, а сім'я – це вже зовсім інша справа, тут ти вже не сама господиня собі та своєму часові. Захист теж відклала на три роки, бо працювала над колективною монографією – це дуже велика робота: те, що написали люди, треба було звести до одного знаменника, і в мене на це пішло досить багато часу. Чимало ще всього було, але я почала потихеньку перекладати всі курси етики, які залишилися в Києво-Могилянській академії. Захистилася в 90-ому році, вже російською, оскільки був лише ВАК СРСР. До речі, в Інституті філософії мені допомогли, найняли друкарку, оплатили. Все відбулося дуже швидко, бо це був новий напрямок. А розумні люди бачили перспективу, не жили одним днем і не робили кар'єру, а дбали про українську філософію. Щоб її розвивати, треба було формувати історичний ґрунт – пам'ятки, які, власне, ми й переклали тут, у Львові, з 1973 до 1990 рр. Потім я увійшла разом із Литвиновим, Роговичем і Стратій у групу, яка назбирала матеріал на перший том історії філософії України. Він вийшов цілком пристойним, з фактичним матеріалом і знайшов своє місце в науковому обігу. Із другим томом справа пішла гірше, я його називаю «публіцистична тріскотня». А третій так і не вийшов, бо ніяк не могли дійти згоди щодо того, хто краще розвивав марксистську філософію. Так тритомник «Історія філософії на Україні» став двотомником.

Про філософію та освіту

П. Б.: Коли ви почали викладати філософські дисципліни?

М. К.: Я їх почала викладати аж у 1996-ому році, коли в Академії наук припинили платити гроші. Раз на півроку щось там трішечки «крапало». Тому довелося шукати підробіток і я прийшла в університет, куди мене запросив Анатолій Феодосійович Карась. На той час кафедри ще були спільні. Працюючи на факультеті, я не поривала зв'язків з Інститутом українознавства, аж поки там 2003 року не розформували філософське відділення.

О. С.: Як Ви оцінюєте створення філософського факультету у Львові? Його місце на філософській мапі України.

М. К.: На мій погляд, одного факту відновлення філософського факультету недостатньо для оцінки. На той час було, якщо чесно сказати, замало професійної філософської аналітики, бо фахівцям, змушеним вписуватися у вимоги марксистсько-ленінської філософії, було складно формувати власні позиції (з різних причин). Добре, що сюди прислали випускників Київського університету, що основний кістяк викладачів склали аспіранти, бо старше покоління було різного рівня підготовки, і з дуже неочевидними науковими інтересами. Мені найбільшого болю завдає те, що за роки існування факультету не підготовлено жодного філософа-фахівця зі сучасної європейської філософії. Тут повпливала думка Андрія Івановича: «Античність, Середньовіччя – отам справжня філософія, а більше не було». Звичайно, є Василь Прокіпович Лисий, який читає німецьку класичну, та я з жахом думаю про те, хто буде це робити, якщо із ним щось трапиться? Немає в нас виразної спадкоємності. Так, Андрій Дахній написав «Нариси історії західної філософії XIX-XX ст.», там висвітлено чотири напрями, але ж палітра філософських ідей XX-XXI століть незрівнянно багатша. Це я вважаю найслабшою ланкою на нашому філософському факультеті, хоч і українська філософія теж представлена надто вузько. Щоб говорити про роль факультету, треба думати про спадкоємність наукової традиції.

В. О.: А в радянські часи так само було? Думали чи не думали так?

М. К.: Там була одна філософія, один нормативний курс філософії та один підручник з марксистсько-ленінської філософії. Вам, напевно, буде дуже дивно довідатися, що я 1967 року потрапила в аспірантуру, так і не побачивши на власні очі підручника з історії філософії. Таку дисципліну нам читав Андрій Іванович Пашук на п'ятому курсі, ще – спецкурс з історії античної філософії, але підручника не було. Першим «Нариси з історії філософії» видав десь у 1964-65 році Андрій Брагінець, який очолював тут кафедру філософії, це була тонесенька книжечка, яка одразу стала бестселером, сенсацією. Потім уже з'явився великий багатотомник. Може, він одночасно був виданий і російською мовою, особливих подробиць я тоді не дізналася, бо не мала наміру робити кар'єру в галузі історії філософії.

Філософського факультету теж не було, всі могли один одного замінити, існував та діяв такий собі механізм, а не наукова культура. Це й лишилося нашою найслабшою ланкою, бо на неспеціалізованих факультетах справді можлива взаємозамінність: кожен може викласти нормативний курс філософії чи фізику, чи лірику. Не вважаю, що це біда, бо такі є подібність. Але на філософському факультеті – це справжня проблема, яку потрібно розв'язувати: замінність неможлива, різні періоди потребують своїх дослідників, а сучасна філософія – взагалі «біла пляма». Олег Фешовець брався за феноменологію, але Пашук її зовсім не сприймає: «Ви мені скажіть, що таке “чиста” свідомість? Це – вигадка». Він після екзистенціалізму нічого не визнає. А яка багатобарвна сучасна релігійна філософія! Я вже не кажу про неомарксизм, який теж має

нюанси. На філософському факультеті це повинно все-таки обговорюватися, студенти мають вчитися в середовищі, де представлено все багатство думок.

П. Б.: Отже, якщо студенти захочуть вивчати, наприклад, феноменологію, вони просто не матимуть такої можливості, бо нікому буде їх провадити тим шляхом?

М. К.: Так. Знаю одну, не захищену, дисертацію про образ людини і народу у філософії ХІХ – поч. ХХ століття. Зараз дають уже теми з екзистенціалізму, за Бердяєвим, але критично мало сучасної європейської філософії. Вважаю, що не варто ставити свої уподобання на перше місце: визнати чи не визнати можемо вдома, а на роботі – ні, бо нашкодимо. Уявіть, що фізик сказав би: «Мені не подобається Айнштайн, його теорія, тому ми її не будемо вивчати». Був у мене один колега, який заявив, що не викладає марксистської філософії. Я сказала, що він поводить себе, як комуністи, які не викладали Ніцше, Шопенгауера, бо це ідеалістична філософія. Це теж сторінка історії філософії, у них були свої ідеї, з якими треба знайомитись, бо підготовка фахівця перетвориться на незавершену мозаїку.

О. С.: Якщо порівнювати фундаментальні філософські дослідження радянського періоду і сучасні, – є різниця?

М. К.: Звичайно, що є. Я це глибоко відчуваю, бо в Інституті філософії панувала атмосфера, сприятлива для фундаментальних філософських досліджень, а в нас на факультеті її нема.

В. О.: Що ви думаєте про жанр філософських мемуарів? Наприклад, всім відомі спогади Табачковського, Кримського...

М. К.: Я читала Тетяну Чайку про Кримського, Горського. Вона робила з ними інтерв'ю, які потім опублікувала. Вважаю, що це дуже цінне джерело. Добре знаю Віталія Табачковського, Сергія Кримського – це мої колеги, в їхньому середовищі я формувалася. Це дуже творчі люди, з неординарним підходом до філософії. У нас, у Львівському університеті, на жаль, таких людей немає. Не боюся це говорити.

П. Б.: Ми заговорили про літературні жанри. Який із них Ви обрали б для твору про свою дослідницьку наукову діяльність?

М. К.: Мабуть... пригодницький роман. Так, із багатьма сюжетними лініями, основними та другорядними персонажами. Розповім кілька епізодів.

Мою монографію (на матеріалах кандидатської дисертації) запланували видати у 72-ому році, але під приводом чергової «боротьби з...» КДБ почистив плани видавництва «Наукова думка». Саме настав період «маланчуківщини». Маланчук став членом ЦК, він наш випускник, історик, очолював там ідеологічний відділ і дуже пильно стежив, щоб не було випинання національного й замилювання старовиною. Тоді ж у нас був уже підготовлений збірник статей (перша така історико-філософська розвідка!) «Від Вишньського до Сковороди: (з історії філософської думки на Україні ХVІ-ХVІІІ ст.)», до якої доклалися й білоруси, і, здається, молдавани, і, може, хтось із росіян, але білоруси – точно. Переробляли! Ще один збірник, з моєю першою аспірантською статтею, – заборонили, бо Губенко вживав терміни «афілософія», «постфілософія». Збірник встиг полежати в Центральній науковій бібліотеці один (!) день.

У видавництві «Мисль» була програма видати «Філософское наследие» разом із кількома нашими перекладами, але почались різні перевороти через настання брежнєвського періоду (80-і рр.), і цей план не здійснився. В Україні виник задум видавати щороку по одній чи кілька книг, започаткувавши таким чином серію «Пам'ятки філософської думки українського народу», у 1988 році вийшли «Пам'ятки братських шкіл», потім ще три книжки, на тому й усе. Отакі невеселі пригоди.

Зі Сковородою теж була епопея. Я перекладала текст Сковороди, хоч казали, що він і так читабельний. Видавництво «Мысль» обіцяло гонорар, але в Москві захотіли, щоб це було сучасною російською мовою. Саме тоді Голда Меїр була прем'єр-міністром Ізраїлю. Вона писала вірші, частину яких переправили в Союз, де окремі працівники видавництва «Мысль» їх розповсюджували. КДБ це розкрив і спрацював звично. Сковорода ще вийшов, але з нього повикидали всі згадки про Ізраїль, тому двотомник є неповним.

Потім у Києві теж була колізія, вам важко уявити це (*сміється*). Я зараз згадую все – аж смішно. Готуємо академічне видання Сковороди. Воно має бути абсолютно точним відображенням оригіналу, ні на йоту не можна міняти – це ж академічне видання! До томів Сковороди, виданих раніше, у 1961 році, не присіпувалися. А цей доручили редакторові Василю Даниловичу (не пам'ятаю його прізвища). Приходить якось Іван Васильович Іваньо, я сиджу з тим російським виданням для «Мысли», а він увесь аж трясеться й каже: «Іди ти, бо я його вб'ю». «Куди?» – перепитую. «Іди в “Наукову думку”, бо я його вб'ю». Це він про редактора (*сміється*). Мусила йти. Приходжу. Сидить такий маститий сталініст, котрому «приказано бдеть», і запитує: «Ви хто?» Я відповіла, що мене скерували з Інституту філософії знімати питання в академічному виданні Сковороди. «Знімати питання» означає, що редактор, прочитавши текст, виносить на поля знаки запитання, коли йому щось не зрозуміло. Потім він і автор чи представник авторського колективу щодо цих питань доходять якоїсь спільної думки. Коли це твій власний текст, то тут все простіше. Наприклад, було якось, що вставляли мені в текст слово «бузувіри», але я затялася. Тоді ми з редактором знайшли спільну мову, хоч він і вважав, що треба «загострити». Сковорода ж обіграє різні слова зменшувального типу – “котік, котішок”, а редактор виділив і питає, чи не можна це все одним словом. Я кажу: «Це треба в Сковороди запитати, я не можу замість нього вирішувати». Так ми порозумілися. Зараз це виглядає смішно, але так було.

О. С.: І знову повертаємося до філософії та філософа.

М. К.: Філософія – це люди. Згадую тих-таки Табачковського і Кримського: спілкування з ними збагачувало, вони дуже творчо підходили до філософії. Якось Сергій Борисович сказав sacramентальну фразу, відтоді я завжди відкриваю курс філософії творчості нею (передаю приблизно): «Переказувати чуже – нудно, але як цікаво висловлювати власну думку». Курс «Основи філософської творчості» на філософському факультеті я почала з того, що філософія – це не наука, вона більше подібна до міфології, до художньої творчості, бо кожен філософ намагався внести своє «я», показати власне розуміння того вічного предмету філософії – відношення «людина-світ» або розуміння світу, або розуміння людини. Кожен філософ плекав нову ідею, яка його вчителем або не піднімалася, або ігнорувалася, або не була яскраво висвітлена. Тому це творчість, постійний пошук, постійне оновлення світорозуміння, постійне збагачення себе й людей. Бо якщо ти можеш запропонувати щось іншим чи, навіть, собі – це як просвітлення, фантастичне відчуття того, що дивишся на світ новими очима, бачиш нові нюанси, невидимі для тих, хто довкола. Я завжди сперечаюся з Василем Лисим, бо він каже: «Філософія – це наука, це чиста раціональність, це поняття, категорії». Я ж йому заперечую: «Ну то й що? От прийшов Аристотель, сімнадцять років вивчав категорії Платона, а потім гримнув дверима і сказав: «Платон мені друг, та істина – дорожча». Він започаткував зовсім іншу систему. Обидва великі філософи формували відомі дві лінії у філософії й нікому не спадає на думку применшити заслуги одного з них». Ми маємо різні погляди на наш світ, на

людину, і саме це збагачує, бо філософія, мабуть, єдина галузь людського знання, яка уможливило співіснування таких різних підходів. Я сприймаю її не як строгу науку, що встановлює певні закономірності, відкриває закони, а як творчість, у якій кожна людина має право на своє бачення й висловлення власної думки.

П. Б.: Чи є якісь суттєві відмінності в підходах до наукового процесу в радянські часи і зараз?

М. К.: Які підходи Ви маєте на увазі? Політичні, ідеологічні?

П. Б.: Ні, винятково наукові.

М. К.: Навіть за часів політичних репресій, все ж, науковий процес був менше схожий на сучасне переживання обмеженого кола тем. Нам давали такі теми, що ми вводили в науковий обіг якісь постаті, якісь нові пам'ятки. Хоча кожен час певною мірою обмежує науковця, відкриває йому «коридори» різної ширини, тобто кон'юнктура існувала й тоді, і зараз.

У 1976 році вийшла книга «З історії боротьби проти унії XVII–XVIII ст.», але ж вийшов штучний поворот, бо треба було писати про боротьбу, сказавши, що це боротьба проти томізму. Тоді ж наголошували першочергово полемічну літературу. Все це, звичайно, дилетантство. У моїй монографії 1 розділ присвячений боротьбі проти уніатства, бо тоді потрібне було слово «боротьба». І в Захари вийшла дисертація зі словом «боротьба», всюди треба було його вживати. Це була настанова ЦК.

Особистий фактор теж працював: під час розгляду на вченій раді моєї дисертації Євграф Дулуман, священник за освітою, який порвав з релігією, вступив у партію, працював в Інституті філософії, встає і каже: «Ну, що це за філософія! Повитягували попів із XVII–XVIII століть, пил з них пострушували й видають за філософів».

Зараз – інше. Мені дали читати одну дисертацію, я сказала, що це прекрасно, це нове. Але позиція дисертантки не надто сприймалася тими, від кого залежав захист. Довелося обстоювати її роботу: «То ж людина! Дайте їй щось сказати, це ж філософія, це ж не наука, це – лабораторія мислення, галузь людського знання, ближча до мистецтв, ніж до науки. Філософія не має експерименту». Так і стою на тому, що філософія – не наука, бо ви можете мати власне розуміння відношення «людина-світ» і це буде ваша філософська думка, і ви маєте на це право.

О. С.: Яке майбутнє в українській філософії?

М. К.: Мені здається, що в українській філософії проблемою є головно пересмислення заідеологізованого, зашкарублого. Наприклад, дуже багато викладачів і далі не хочуть визнавати романтизм філософським світоглядом, не бажають пересмислювати вивченого в університеті. Мені було дивно чути, що в Івано-Франківську є молодий кандидат наук, який досі пояснює студентам, що предмет філософії – це відношення мислення до буття. В українській філософії теж є багато таких рудиментів, яких треба позбуватися, для цього піднімати джерела, читати їх і висловлювати свої думки. Тільки плюралізм дасть нам чіткість загальної картини, бо дуже багато періодів і постатей зараз далеко не «модні» для досліджень. Наприклад один із моїх колег вважає, що «нам треба викинути полемічну літературу: «Бо вони були проти Унії». Неможливо просто викинути: це ж сторінка нашої культури, це діячі, які мали певні погляди, наукові позиції. Задля чого викидати?

В. О.: Що, на Вашу думку, є важливим для розвитку філософської думки й науки в цілому?

М. К.: Дуже важливими є наукові комунікації, організоване спілкування вчених, тобто конференції, семінари, читання. Притому суттєва не стільки їхня масштабність,

скільки зосередження на їхніх майданчиках саме тих, хто працює з відповідною тематикою, безвідносно до наукових спеціальностей. У 1987 році, до річниці появи «Слова о полку Ігоревім» відбулася конференція в Рівному, згодом, відзначаючи інші дати, ми об'їздили всю Україну. Знаходили можливості й для відзначення інших дат. Наукові зустрічі організовували наші колеги, найбільше доклався аспірант Вілена Горського Станіслав Бондар. Завдяки цим зусиллям відбувалися щорічні наукові конференції. До нас, філософів, приєдналися літературо- і мистецтвознавці, музейники, зокрема зі Софії Київської, де теж проводилися наукові зібрання. Було дуже цікаво, оскільки сформувався широкий спектр обговорюваних проблем, що стосувався середньовічної України (до XVIII ст.), фактично – досковородинського періоду, хоч і брали участь в дискусіях достатньо вузькі спеціалісти.

Варто згадати й про щорічні Сковородинівські читання. Вони відбувалися в новоствореній філії Педінституту імені Драгоманова, що у Переяславі-Хмельницькому. Коли філія сама розрослася до педінституту, ректором став Іван Петрович Стогній, який зайнявся історією філософії, Сковородою. У Переяславі-Хмельницькому зараз є й музей Сковороди, і Центр сквородинознавства. Ми збиралися щороку, плідно працювали, бо треба було постійно готуватися, це стимулювало працю, адже після кожних читань виходили збірники. Долучалися також і російські, білоруські, молдовські вчені, зокрема М. М. Громов, Л. В. Поляков, О. І. Абрамов. Оскільки ми всі досліджували один період (XVI–XVII ст.), одну проблематику, то вдавалося дуже багато почерпнути один від одного, щоправда, потім періодичність змінилася, читання стали проводитися раз на два роки почергово з конференцією. Тепер цю традицію читань (цьогоріч вони відбулися вже увісімнадцяте) продовжує Микола Павлович Корпанюк – доктор філологічних наук.

П. Б.: Але ж не завжди обставини сприяють прогресу.

М. К.: Звичайно, що, крім факторів, які сприяють розвитку філософської думки, є й такі, що перешкоджають. У різні часи вони різні. Це і суспільні обставини, і матеріальні, і, мабуть, все ж, у першу чергу, – люди. Прикро, але наша конференція вже давно не проводиться, зате в Полтаві відбуваються читання, присвячені Київській Русі, та точніших відомостей не знаю, оскільки я не займалася цим періодом. На жаль, припинилося видання започаткованої Шинкаруком серії «Пам'ятки філософської культури українського народу», в якій вийшли чотири книги: «Пам'ятки братських шкіл», мої два томи перекладу філософського курсу Кониського, один том Яворського. Прокопович вийшов поза серією. Зараз виданий останній том, про підготовку цього твору можна розповісти цілу епопею. Тоді це були суцільні страждання: Неля Гургенівна Айрапетова, редактор «Наукової думки», викинула всі сторінки, де згадувалося слово «Бог», через що з другого тому замість 500 сторінок залишилося 100. (Щоправда, після того редагування доручили двом молодим редакторам, які й відновили текст. Але ж цей текст пролежав без видання десять років...) Цензуроване слово там вживалося радше номінально: так було заведено в ті давні часи. Проте в радянський період не існувало розуміння цього, кожна згадка про Бога трактувалася як агітація. Згадую, що коли проводилася конференція до 250-річчя Сковороди, цензори із ЦК повикидали все, що стосувалося бароко (це було лайливе слово), романтизму, як заборонене. Ставилася завдання за одну ніч вписати Сковороду в російську культуру, і це мусив зробити автор, чию доповідь викинули саме через згадку бароко (Іваньо). Тепер це складно зрозуміти. Були важкі часи, коли ми мусили вирізати окремі сторінки з уже виданої книги «Від Вишенського до Сковороди». На щастя, ситуацію зрозуміли Павло Васи-

льович Копнін, Володимир Іларіонович Шинкарук, які підтримали нас, створивши в Інституті філософії АН УРСР відділи діалектичного, історичного матеріалізму і залишивши все ж групу дослідників Києво-Могилянської академії. Тоді, коли Інститут розробляв якісь нові ідеї для ЦК, ми робили свою справу.

О. С.: З темою філософії, творчості пов'язана й тема свободи, зокрема академічної, що є зараз надзвичайно актуальною. Які аспекти академічної свободи стосуються саме філософії?

М. К.: Я нещодавно перечитала «Трактат про душу» Касіяна Саковича, це наситовхнуло на роздуми. У братських школах, можливо, викладалася філософія, але ми не маємо писемних згадок про це. Виявляється, що Касіян Сакович, викладач Київської братської школи, видав «Трактат про душу» по-польськи. Залишається загадкою, чому він видав його саме цією мовою, адже викладання велося слов'янською. У різні періоди мови викладання у Києво-Могилянській академії були різні, але щоби новостворений навчальний заклад мав належний статус, а його випускники могли й у Європі вважатися освіченими людьми, у період життя й діяльності К. Саковича викладання здійснювалося латиною. Можливо, К. Сакович видав «Трактат про душу» польською, аби його могли читати ширші верстви письменних, крім того, це була одна з мов, яку вивчали в Могилянці того часу, а сам Сакович – родом із Західної України, випускник Краківської академії. На одній із конференцій, на філологічній секції, я згадала про цей трактат, але наукові погляди на джерело у філологів та філософів суттєво відрізняються, так само, як і в істориків, для яких важливо відповісти на питання «коли, де і хто», тоді як для нас, філософів, суттєво знати, як ідеї народжувалися, розвивалися, занепадали.

Маємо ще дуже багато таких пам'яток, які при скрупульозному аналізі дадуть нам якийсь свіже бачення, ширші можливості для формулювання нових положень, тверджень, думаю, що тоді глибше пізнаємо нас самих. Є ще дуже багато невивченого, чим треба займатися. Із двохсот навчальних курсів, які дійшли до нас від тих часів історії Києво-Могилянської академії, перекладено тільки чотири. Це – мала децима, за якою важко скласти повну картину. А є, наприклад, курси Дубневича. Я гортала кілька навчальних курсів того часу, вони не подібні до Кониського, є такі, в яких засуджують Декарта, тобто там були й свої консерватори, і свої прогресисти, були різні погляди на філософію, панувала свобода. Саме та академічна свобода, яку зараз ми знову виборюємо. Кожен викладав свій курс на власний розсуд, звичайно, в межах програми: було три розділи, якщо логіку розділити на малу і велику, то логіка-раціональна філософія (з двох частин), фізика й метафізика, хто хотів – викладав етику. Викладачі брали різні джерела, самостійно укладали курси. Тому ця спадщина – непочатий край роботи, за яку не дуже хочуть братися. Я, наприклад, агітувала класиків: вони нарікають, що це важко. Звичайно, що легше взяти готове з інтернету чи із друкованого джерела. Читати ці рукописи є справжньою проблемою, мені дійсно боляче, що за цю справу ніхто не береться, що вона потрохи відсувається на задній план. Хоч і не зупинилася повністю: Слава Стратій перекладає Щербацького...

Втім, справа має не просто «йти», вона повинна мати певний рівень якості. Наприклад, мені прислали рукопис «Етики Чернігівського колегіуму», про нього є кілька статей. Вони цілком неадекватні, оскільки автори не вникли у зміст, там немає дати укладання курсу. Я, все ж, прочитала її: цитати з Біблії – грецькою мовою, ніби аристотелівська етика, але насправді – Святе Письмо. При цьому стверджується, що це джерело – з Києво-Могилянської академії. На мою думку, цього не може бути, бо воно

має зовсім інше спрямування, це чисто православна етика, ґрунтована на заповідях. Але ж ті праці, що я їх перекладала, свідчать, що Академія стояла на позиціях Аристотелевої етики, аналізувала живу людину, її вчинки, її настрої, це був рівень справді європейського університету.

В. О.: Тобто перспектива української філософії полягає в тому, щоби досліджувати ці «білі плями», але поки це більше перспектива, ніж реальність?

М. К.: Розумієте, не те, щоб це були такі «білі плями», радше йдеться про неадекватно оцінені пам'ятки, тобто їм давалася прямолінійно-однотипна оцінка, а треба виробити різні позиції, сформувані сучасний погляд, який повинен бути незаангажованим, об'єктивним, незаідеологізованим. Звичайно, слід продовжувати традицію Києво-Могилянки. Добре, що існує цей університет, де пробували вчити латину, зокрема Литвинов запровадив факультатив. Проте системно із цими пам'ятками ніхто не працює, науковий інтерес до цього слабкий.

Анатолій Єрмоленко, наприклад, вважає, що треба більше перекладати із французької, німецької мов, звертатися до перекладів сучасної європейської філософії. Звичайно, ці праці треба перекладати, вводити в наш світ, але й нашу спадщину треба піднімати.

П. Б.: Як оцінюєте тритомник Гізеля (під редакцією Лариси Довгої)?

М. К.: Доброю справою є видання трьохтомного видання творів І. Гізеля. Але там немає всього філософського курсу, він перший, в цілісності збережений до нашого часу. Цікаво було б його прочитати.

О. С.: Зараз філософію поступово підводять до статусу вибіркової дисципліни, як Ви до цього ставитеся?

М. К.: З одного боку, це добре, бо, може, нарешті припинять викладацьку діяльність ті, хто викладає філософію тільки з марксистсько-ленінських позицій. Я не кажу, що марксизм слід викинути «за борт», але це лише одна сторінка у трактуванні предмета філософії: якщо ти подаєш студентам його як з'ясування відношення мислення до буття (як той викладач, про якого згадувала), то поясни, що це – предмет марксистсько-ленінської філософії й скажи, що є інші трактування, назви їх. Такий підхід є філософським, він долає старі штампи.

В. О.: З одного боку, Ви вимагаєте тут наукові об'єктивності, але з іншого, кажете, що філософія – не наука.

М. К.: Наукова об'єктивність полягає, на мій погляд, у логічній послідовності викладу думки й переконливій аргументації.

Філософія – одна з найцікавіших гуманітарних дисциплін, однобічні підходи до неї виглядають знуцанням над філософією як такою: у школі плекатимуть критичне мислення, дітей вчитимуть вільно висловлювати думку, своє бачення, тоді як у вищому навчальному закладі – згортають відповідну дисципліну. В цьому відсутня логіка.

О. С.: Але ж часто це аргументується необхідністю більшої уваги до наукової галузі, спеціальності.

М. К.: Мій досвід викладання у консерваторії, академії мистецтв, де я – член вченої ради, показує, наскільки це необхідно мистецтвознавцям. Вони потребують філософського мислення для осягнення тих творів, які аналізують у дисертаціях, їм необхідний філософський контекст. *Філософія – це квітка, яка розцвітає на тлі епохи, а мистецтво всотує запах тієї квітки, воно не може бути відірваним.* До речі, цього не розуміють якраз ті, які навчалися марксистсько-ленінської філософії.

У мене був такий випадок: на підвищення кваліфікації прийшли вже сивочолі службовці-управлінці. Один із них, почувши, що зараз буде лекція з філософії, від-

разу заявив, що це нікому не потрібно, бо нудно, у студентські роки на тих заняттях спали. Я дозволила піти всім, хто не бажає даремно витратити свій час, проте ніхто не вийшов. Пригадую, що темою заняття були екзистенційні проблеми філософії. Я їм розповідала про страх, що його відчуває людина, яка приходить до них щось просити, про види того страху, про перехрестя людського страху й роботи державних органів: страх болю й госпіси, страх смерті й кладовища. У великих містах є проблема кладовищ, оскільки християнська культура передбачає віру у воскресіння во плоті, тому й виникло негативне ставлення до кремації, відповідно, й проблема простору для поховання. Моїх слухачів вразило почуте. Ми говорили про кохання й закоханість, байдужість, лінощі, самотність, самогубство – це питання, з якими вони стикаються на кожному кроці, але не знають, що це – філософія.

Так, потрохи, обговорюючи життєві питання, приводиш студентів, на жаль, не всіх, до розуміння того, що філософія не є якимись абстрактними категоріями, поняттями: вона аналізує та допомагає розуміти світ і себе самого.

П. Б.: Ви тонко відчуваєте інтелектуальні потреби студентів.

М. К.: Тому, можливо, що я постійно вчуся, читаю журнали, філософські праці, мене дуже стимулюють нові курси, наприклад, зараз веду курс філософії творчості (про основи філософської творчості) і сучасну європейську філософію, філософію науки та методологію. Це збагачує мозок, допомагає мені. Філософію я полубила більше, ніж латину, хоч латина теж дуже цікава, вивела мене у філософію, за що її й ціную.

П. Б.: Є багато «вічних» тем, осмислюваних філософією. Які з них є вагомими саме для сучасного українського суспільства?

М. К.: Зараз загострилася проблема порозуміння між людьми, а це – метод комунікативної раціональності; тема свідомості й мови потребує погляду філософії; фальсифікація історичних фактів, моделі історичного процесу, джерела розвитку історії як проблеми філософії історії – все це животрепетні теми сьогодення, які потребують узагальнення, як і проблема людини, антропосоціогенезу. Була, наприклад, якимось озвучена вимога від батьків школярів викладати креаціонізм, а не дарвінізм. Тоді я пояснювала, що теорія Дарвіна – лише одна із гіпотез, визнана чи не найбільш вірогідною, навіть Папа Римський Іван Павло II, розумна людина, один із небагатьох Пап, який справді був філософом, визнав її найбільш прийнятною для розв'язання проблеми антропогенезу. У школі вчать основ наукового мислення, основ науки, до яких креаціонізм не має стосунку.

В. О.: Ми вже говорили про «білі плями». Досі дуже багато філософських текстів не перекладено українською. У чому проблема? У фахівцях, здатних зробити це?

М. К.: Не тільки. Ще за життя Горського тривала полеміка: чи варто нам перекладати українською, якщо є російськомовні переклади. Якщо ми – незалежна держава й хочемо інтелектуально утвердитися, то повинні мати шедеври філософії українською мовою, як їх мають інші. Навіть латинсько-українського словника не було, тепер Литвинов уклав його: 150 друкованих аркушів у трьох томах, де не просто подані слова-відповідники, а є статті про вживання терміна, проілюстровано на пам'ятках. Прикро, що виникли матеріальні проблеми з виданням.

Перекладати шедеври філософської думки просто необхідно і для вічності, і для утвердження нашої мови, нашої культури. Якби знайшлися такі фахівці – це вартувало би поваги і сприяння, звичайно, добре було б іще знайти спонсорів для цієї справи.

П. Б.: Чи не мало у Львові, як на його культурний та інтелектуальний потенціал, виходить філософських перекладів?

М. К.: Є кілька видавництв у Львові, які цікавляться філософською літературою: «Кальварія», «Астролябія», «Тетта incognita», процес іде. Є сподівання на прогрес.

О. С.: Маріє Василівно, що Ви б хотіли сказати читачам наостанок?

М. К.: Що кожна філософська школа має право на існування. У кожного є раціональне зерно, своє бачення цього безумного світу, і те, що не всі однаково бачать – це прекрасно, це якраз плюралізм думок, він створює палітру розмаїтого світу.

Mariia Kashuba

«Philosophy is a flower blooming against a background of an epoch» (Conversation with Pavlo Bartusiak, Volodymyr Olinkevych and Olesia Smolinska)

Interview with Doctor of Sciences in Philosophy Mariia Kashuba.

Mariia Kashuba, Doctor of Sciences in Philosophy, Head of the department of Humanities of Mykola Lysenko Lviv National Music Academy (Ukraine).

Марія Кашуба, д. філос. н., зав. кафедри гуманітарних дисциплін Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка.

Мария Кашуба, д. филос. н., зав. кафедрой гуманитарных наук Львовской национальной музыкальной академии им. Н. В. Лысенко.

e-mail: m.kashuba777@gmail.com

Pavlo Bartusiak, PhD in Philosophy, assistant at the Department of Philosophy and Pedagogy of Stepan Gzhytskyi Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies (Ukraine).

Павло Бартусяк, к. філос. н., асистент кафедри філософії та педагогіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. Гжицького.

Павел Бартусяк, к. филос. н., ассистент кафедры философии и педагогики Львовского национального университета ветеринарной медицины и биотехнологий им. С. Гжицкого.

e-mail: bartusyak@gmail.com

Volodymyr Olinkevych, Senior Lecturer in the Department of Humanities and Social Sciences of Lviv National Academy of Arts (Ukraine).

Володимир Олінкевич, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв.

Владимир Олинкевич, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук Львовской национальной академии искусств.

e-mail: v.olinkevych@i.ua

Olesia Smolinska, Doctor of Sciences in Pedagogy, Head of the Department of Philosophy and Pedagogy of Stepan Gzhytskyi Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies (Ukraine).

Олеся Смолінська, д. педагог. н., зав. кафедри філософії та педагогіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. Гжицького.

Олеся Смолинская, д. педагог. н., зав. кафедрой философии и педагогики Львовского национального университета ветеринарной медицины и биотехнологий им. С. Гжицкого.

e-mail: smolinska@gmail.com